

När Tärnas och Stenseles nybyggare blev storskogsägare

Henrik Sandström var förvaltare i Tärna-Stensele Allmänningsskog mellan åren 1967 och 2001. Här berättar han om hur det gick till när allmänningsskogen efter en mer än fyrtio år lång process och tre beslut äntligen bildades år 1918.

Vid slutet av 1800-talet blev skog för första gången mer värdefull än hö. Den blev också intressant för både bolagsherrar och för statens skattekista. Det var vid den här tiden som allmänningsskogarna bildades. De tyngsta skälen var att stärka nybyggarna och förhindra att all skog köptes upp av bolag.

I vårt land fanns länge en urgammal ordning om att alla människor tillsammans ägde marken, skogarna och vattnen. Men under medeltiden började kronan, det vill säga staten, att göra anspråk på att vara ägare till de stora inlandsskogarna i Norrland. Skogsordningen av år 1683 slog fast att staten hade rätt till all mark som inte ägdes av någon annan.

För staten var det viktigt att människor bosatte sig i lappmarken, odlade upp jorden – och betalade skatt.

LAPPMARKSPLAKATET ÅR 1673 ville locka nybyggare till lappmarken med hjälp av olika förmåner. Man befriades till exempel från skatt de första 15 åren och den manliga befolkningen slapp skyldigheten att skrivas ut som soldater. I slutet av 1600-talet kom det ett nytt sådant här plakat. De mest detaljerade föreskrifterna finns dock i 1749 års reglemente. Varje nybyggare insynade, det vill säga anmälde, sitt nybygge. Sedan han uppfyllt kraven på att ha odlat upp mark och byggt hus och lador gjordes en enkel skatteberäkning. Hemmanet skrevs in i jordeboken med nybyggaren som ägare. Det var åkermarken och slättermyrarna som var värdefulla. Att äga skog innebar bara att man fick betala mer skatt för något som inte hade något värde. I skogen kunde man ju ändå hämta ved, timmer till hus och lador och näver till taken. Skogen var också skafferiet både för både folk och få – här sköt man älgar och plockade lingon. Här hade korna sitt sommarbete. Det gjorde att det var ointressant vem som ägde skogen. Skogen var gränslös. Den skog som inte synats in blev enligt officiell svensk uppfattning kronoöverlopsmark, alltså kronoallmänning.

I MITTEN OCH 1800-TALET BÖRjade en ny epok. Norra Sveriges stora, orörda skogar blev intressanta och åtråvärda. Till att börja med för skogsbolagen med sina nyanlagda sågverk vid kusten. Så småningom också för att försörja deras allt talrikare massaindustrier med råvara. För den svenska staten framstod de norrländska skogarna i något av en förklarad dager: där fanns ju nya skattepengar att hämta. Det blev därmed viktigt att reda ut vem som ägde vad.

För att ordna upp ägarförhållandena startade den process som kallas avvittringen. Ordet avvittra betyder, med den tidens stavning, afmäta och afskilja mark och skog. Avvittringen var en förrättning där markområdena fördelades mellan nybyggarna och staten. Det handlade inte bara om att dra gränser utan också om att reda ut hur mycket skatt nybyggaren skulle betala till staten. Skatten beräknades efter hur mycket hö och av vilken kvalitet som fastigheten kunde producera. Skattekraften angavs i mantal. Som förstärkning fick hemmansägarna skog ur det så kallade skogsanslaget (se sid 85). När skogen började bli en värdefull exportvara sökte sig skogsbolagen till det skogrika socknarna i inlandet. Sågverken behövde råvara. Tullhindren hade tagits bort och priserna på sågade trävaror steg. Utlandsmarknaderna låg öppna för de svenska skogsbolagen. För att försäkra sig om råvara köpte skogsbolagen upp många hemman. De kunde också köpa enbart rätten till avverkningen på en markägares skogsanslag för en viss tid, oftast 50 år.

ÅR 1900 ÄGDE SÄGVERKSBOLAGEN rätten till skogen på två tredjedelar av skogsmarken i Stensele. Tolv procent av hemmanens mantal

Domänverket förvaldade Tärna-Stenseles Allmänningsskog fram till 1939. I den första hushållningsplanen 1923 skrev man bland annat så här: "Ett avsevärt överskott av gammal övermogen och ofta rätt hårt skadad skog måste under lång tid avverkas innan arbetet kan inriktas på föryngring." Som lämpliga omloppstider föreslog man 160 till 180 år med 20 års kalmarkstid. Bild: Västerbottens museum.

Den välväxte överjägmästaren A. Egerström på förrättningsuppdrag på sjön Gardiken år 1906.
Bild: Västerbottens museum.

var uppköpta. Först när avvittringen var klar kunde de helt utnyttja den inköpta skogen. Det är mot denna bakgrund som skogsallmänningarna bildades. Staten ville stärka både de enskilda brukarnas och bygdens ekonomi – och sina egna skatteintäkter. De styrande ville ha större, effektivare och mer produktiva enheter för att få fram råvara till industrin, men utan att skogen skövlades av enskilda ägare. Sist, men inte minst, ville man hejda skogsbolagens framfart med uppköp av mark och hemman i de norrländska skogarna.

Nybyggarna i Tärna och Stensele röstade tre gånger för att bilda en skogsallmänning. Men landshövdingen var emot. Skogsbolagen likaså. Till slut fattade riksdagen det slutgiltiga beslutet och sade ja. Tärnas och Stenseles nybyggare blev därmed en av Västerbottens största skogsägare.

År 1865 hade det kommit bestämmelser om att alla träd som skulle avverkas först måste märkas av en skogstjänsteman. Det skulle vara garanti mot skogsskövling. År 1873 lät kungen utfärda en särskild avvittringsstadga i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker. Men där fanns ingen skrivet som hindrade skogsköp och försäljningar av hemman. Därför kom

det ett förslag från Norrbotten om att en del av skogsanslaget skulle avsättas till allmänningar och förvaltas för allas bästa. Det skulle hindra skogsbolagen i deras ansträngningar att komma över bondeskogarna.

ÅR 1875 FATTADE SOCKENSTÄMMAN I STENSELE beslut om att bilda en sockenallmänning. Det var den enda av lappmarkssocknarna i Västerbotten där invånarna var intresserade av en skogsallmänning. I andra socknar var intresset däremot svalt. Och det intensivaste motståndet mot att bilda allmänningar kom från sågverksbolagen. De insåg att de riskerade att förlora kontrollen över en del av den skogsareal de skulle kunna få vid avvittringen. Och de inköpta avverkningsrätterna skulle bli mindre värda om en del av skogsanslaget avsatte till allmänningar. Sågverksbolaget Baggböle och flera andra skogsbolag organiserade sig till och med i sitt motstånd mot allmänningsplanerna. Bolagstjänstemän besökte varje by och enstaka hemman i socknarna för att övertyga folk att rösta mot förslaget. Ibland försökte Baggböle-bolaget köpa böndernas fullmakter för att hindra dem från att rösta och föra talan. Endast i Stensele misslyckades försöket.

Frågan om skogsallmänningar blev utredd och år 1877 kom beslutet: Det blev ingen allmän bestämmelse om att bilda skogsallmänningar. Men ville bönderna frivilligt bilda allmänningar så var det fritt fram för dem att göra det.

EN MÄKTIG PERSON MOTARBETADE skogsallmänningarna: det var landshövdingen i Västerbotten, majoren och riksdagsmannen Axel Wästfelt. Enligt hans argumentation var allmänningen ett hot mot koloniseringen av lappmarken. Nybyggarhemmanen måste kunna delas för att ge plats för söner och döttrar med familjer. Då måste det nya ägarna också få tillgång till egen skog. Om en del av skogsanslaget avsattes till allmänning skulle arealen för de enskilda fastighetsägarna bli mindre och leda till att det på sikt blev svårare att dela hemmanen och det fortsatta nybyggandet.

Landshövdingen tvivlade också på att delägarna skulle klara att vårda skogen gemensamt. Inkomsterna skulle bli lägre, skogsvården sämre och administrationen dyrare.

I grannlännet i norr drev däremot landshövdingen frågan starkt. Han använde all sin makt och lyckades också förmå jordägarna i Norrbottens lappmarksocknar att bilda skogsallmänningar.

Trots att sockenstämman i Stensele redan beslutat att bilda en skogsallmänning togs frågan upp på nytt tre år senare. Flertalet markägare ville fortfarande bilda en allmän-

ning, men grosshandelsbolaget Dickson & Co i Baggböle var emot förslaget – på grund av att de köpt avverkningsrätter i området. Några hemmansägare var också negativa till förslaget.

Efter skriftväxlingar och överklaganden beslöt landshövdingen 1886 att inte bilda allmänning inom Stensele. Chefen för avvittningen i länet menade att allmänningsskogen skulle bli ett hinder för boskapsskötsel och uppodlingen. Han hävdade också att den skulle försämma kronoparkernas form.

Domänverkets revirförvaltare var däremot positiv till förslaget att bilda en allmänning. Han menade att man på så sätt hindrade sågverksbolagen från att ödelägga de enskilda skogar. Detta bortsåg emellertid landshövdingen ifrån.

TIO ÅR SENARE, 1896, BESLUTADES ÅTERIGEN att Tärna-Stensele allmänningsskog skulle bildas. Halva skogsanslaget skulle bli den nya allmänningen. Kungen och landshövdingen biföll förslaget – men ingen allmänning avsattes.

Under tiden pågick förrättningarna inför avvittningen. Mängder av arbetslag mätte upp skog och mark, stakade linjer och ritade kartor.

År 1902 avbröt kungen delvis förrättningarna i Tärna och Stensele. Den så kallade Norrlandskommittén, som hade fått uppdraget att utreda hur man skulle kunna stärka jordbrukarnas ställning, ansåg att avvittningen inte skulle få avslutas innan en del av skogsanslaget avsattes till allmänning. Hemman och nybyg-

Blivande allmäningsägare. Erik Ersson med familj i Laisholm, Tärna, år 1914.
Bild: Västerbottens museum.

gen skulle förbli jordbruk och inte eftertraktade köp för skogsbolagen. Uppköpen var ett hot mot den självägande jordägarklassen och mot avvittringens grundtanke. Genom att bilda allmänningar kunde vinsten användas till att långsiktigt stärka jordbruket och hemmanen, menade kommittén.

ÅR 1906 KOM SÅ DET SLUTGILTIGA riksdagsbeslutet: skogsallmänningar skulle avsättas ovanför odlingsgränsen ”för delägarnas gemensamma nytta”. Överskottet från allmänningsskogarna skulle användas till att stötta jordbruken och inte till att höja de enskilda delägarnas levnadsstandard. Allmänningsskogarna fick inte säljas eller delas upp mellan delägarna; regler som gäller än idag. En del av skogen skulle delas ut till nybyggarna som husbehovsskog. En ny lag förbjöd samtidigt skogsbolagen att köpa bondeskog.

År 1918 var avvittringen i Stensele och Tärna socknar klar. Utgångspunkten var att

markägarna i Tärna skulle tilldelas 1 400 hektar skog per skattemantal. Ovanför odlingsgränsen i Stensele blev tilldelningen 1 200 hektar och nedanför 1 100 hektar. Av Tärnabornas skogsanslag blev 43 procent allmänningsskog. Ovan odlingsgränsen i Stensele blev hälften av anslaget allmänning och nedanför gränsen avsattes 45 procent.

I Tärna var förutsättningen för jordbruk sämre och jordbrukarna komparerades istället med mera egen skogsmark. Många nybyggare kunde inte få sin skog i närheten av sina gårdar. Därför bildades husbehovsskogar, eller byaskogar.

NU FÖLJDE EN OMVANDLINGENS TID. Den fria rätten att använda skogen tog slut. Varje nybyggare fick skog för husbehov och för att sälja. Nybyggarna blev hemmansägare och ägde skogskiften med rågångar. Till en början fick man bara avverka de träd som tjänstemän

Rast i avvitringsarbetet. Det ser idylliskt ut men arbetet måste utföras i alla typer av väderlek. Det var heller inte alltid man befann sig i bebyggda trakter och då var man hänvisad till övernattning i det fria. Bild: Västerbottens museum.

från Domänverket stämplat ut. Det gällde också på allmänningsskogens marker. Skogen såldes på rot.

Den skog som i den här processen ”blev över” omvandlades till kronoparker. Nybyggarna i Tärna Stensele ägde plötsligt nära 50 000 hektar mark – tillsammans.

”GUD SKAPADE JORDEN MEN LANTMÄTAREN delade ut den”, säger ett gammalt norrländskt talesätt. Med lantmätarnas hjälp hamnade bygden på karta strax före sekelskiftet 1900. Några år senare blev marken avvitrad. Det var två gigantiska projekt – med omdebatterat resultat. Rent praktiskt handlade arbetet bland annat om klister av äggvita, om linjer, åtråvärda slantar och uppdraget att bära ryggsäckar.

Det första kartorna med geometrisk noggrannhet i Tärna-Stensele kom till i slutet av 1800-talet. Med kartan som grund avvitrades sedan marken.

Men först skulle kartan ritas.

Utgångspunkten för alla mätningar på baslinjen – en spikrak, flera mil lång gata genom landskapet. Man stakade ut baslinjen, röjde och längdmätte. Varje 200 meterspunkt var inritad och numrerad på kartan. I terrängen markerades den med en märkpåle med samma nummer. I de gamla kartorna syns baslinjen som ett långt sammanhängande band av prickar.

För att mäta linjerna användes i början mätstänger, famnstakar (en sorts passare med långa ben) eller mätkedjor. Senare kom stålbandet. Vinkelrätt från baslinjen stakade man sedan ut parallella linjer. De längdmättes och markerades på samma sätt. Det var 600 meter mellan varje linje.

NU HADE MAN ETT STOMNÄT – en byggnadsställning eller något av en giutform. Nu gällde det att fylla den med innehåll.

Lantmätare med arbetslag i Sorsele. Det trefotade arbetsbordet som vägdes av med vattenpass, var en förutsättning för att kartan blev korrekt. Bild: Västerbottens museum.

Tack vare det utstakade linjerna i terrängen kunde man bestämma läget för myrar, berg, byggnader och åkrar på kartan. Man syftade in detaljerna och mätte vinklarna med kompass eller diopterlinjal.

Detaljerna ritades in på en karta placerad på ett trefotat mätbord. För att få bordet helt vågrätt använde man vattenpass. Kartpapperet fästes på mättavlan antingen genom en lös ram eller lim av vispad äggvita eller klister av vetemjöl. Det var vanligt att pappret krympte och det var viktigt att justera detta.

När man studerar de här kartorna ser man att området närmast mätlinjerna är rikare på detaljer än mellan linjerna – kartan ger ett randigt intryck. Det beror på att det nog var lättare att vara noggrann nära linjerna än ute i den obanade terrängen mellan dem.

DEN TEKNISKA UTRUSTNINGEN var enkel. I mitten av 1800-talet kom ett nytt instrument som underlättade arbetet och ökade noggrannheten: Reichenbachs distansmätare gjorde det möjligt att bestämma punkter med en enkel insyftning istället för längdmätning.

År 1877 fick alla avvitringslantmätnarna i Västerbotten tio nya distansstuber. Lantmäteristyrelsen skrev att instrumentet skulle ”i högst betydlig mån underlätta och fortskynda ägoavfattningen vid avvitringen”.

När kartan var ritad började det juridiska arbetet, med fördelningen av markerna. Lantmätaren samlade skifteslagen och gick igenom insyningshandlingar och noterade vad var och en ägde och hade odlat upp. Samtidigt värderades marken: skog, ångar och åkrar beskrevs utifrån deras förmåga att producera.

Nästa steg var fördelning av marken och skogen (skogsanslag). Genom ett politiskt beslut

avsattes allmännings-skogen av en del av detta skogsanslag. Gränserna mellan fastigheter, allmanning och statens mark ritades in på kartan och markerades med rösen i terrängen.

Vid den här tiden började en ny epok för den svenska lantmäteritekniken. Mätningssystemet blev modernare och man satsade på utbildning och studieresor utomlands för lantmätnarna. År 1920 kom den mättningsfördordning som till stor del gäller än idag, om än i modernare tappning. Idag är den gamla metoden ersatt med numeriska mätningssystem. Stommen är exempelvis ett nät av beständiga fixpunkter som bestäms trigonometriskt. Sedan beräknas deras koordinater i rättvinkligt koordinatsystem, det som i lantmäterisammanhang kallas Rikets nät. ■

Röster från några av dem som var med:

”År 1900 började jag som pålhuggare när linjerna drogs upp. Jag högg och satte ut en påle för tvåhundra meter. Jag skulle rista romerska siffror med kniv på pålarna. Det kunde jag! Jag tjänade 1:50 per dag. Två huggare högg upp linjen, så att stakaren skulle se. Med i laget var också en säckbärare som bara alla ryggsäckarna och gjorde upp eld. Jag hade en metkrok med i packningen och basen skickade mig ofta förväg för att meta så att han skulle få äta fisk till middag.” **AMON JONSON, FORSBÄCK**

”Pappa och jag började jobba i linjedragningen år 1919. Arbetet var väldigt eftertraktat och det enda som verkligen gav en slant. Vi var överlyckliga och levde elegant. Men tiderna blev sämre, lönerna likaså. Jag tjänade tio kronor om dagen första året, åtta kronor under det andra och sex kronor det tredje. Vi tröstade oss med att priserna på matvaror också sjönk. Vi var tre stakarlager med sex man i varje. Stakarna hade en krona mer per dag och de fick inte vara vindögda; rågångarna skulle ju stå för all framtid. Då var det milsvida, helt orörda skogar. Det var kolossalt mycket gående.” **HENNING LUNDQVIST, UMNÄS**

”Det fanns ingen tid som man skapat så mycket jobb som avvittringen. Byarna blomstrade och om du så bodde flera mil in i fjällvärlden så kom jobbet till dig. Det gav pengar – något som vi aldrig hade varit med om förr.” **ROLF FREDRIKSSON, UMNÄS**

”I min barndom syntes linjerna som ränder i berget. Det syntes bäst på vintern. Folk var inte alltid nöjda med resultatet av arbetet. 'Båt'n som for uppför Uman ve gubba skulle ha sjunke!' sa man”.

ROLF RUNE CARLSSON, HARRVIK

Allmänningsskogar

Under åren 1861–1918 avsattes 24 allmänningsskogar i Västerbotten, Norrbotten och Dalarna. Deras sammanlagda areal är cirka 730 000 hektar och motsvarar 2,5 procent av Sveriges produktiva skogsmarksareal.

Skogsanslaget

Den skog som tilldelades hemmansägarna i en by i samband med avvittringen. Hur stor arealen skulle bli baserades på varje enskild gårds skattekraft (mantal). Man utgick också från förutsättningarna för jordbruk och skogsmarkens kvalitet. Ju sämre inägorna var, desto högre sattes skogsanslagen. Ovan odlingsgränsen avsattes en del av skogsanslaget som allmänning.

Odlingsgränsen

En administrativ gräns som sträcker sig i nord-sydlig riktning från Jämtland till Lappland och avdelar fjällan från resten av landskapen. Väster om gränsen fick marken enbart utnyttjas som renbetesland.

Odlingsgränsen fastställdes år 1890 då det redan fanns omkring 300 bosättningar i detta område, som därigenom fick en oklar rättslig status. De legaliserades 1915 och kallas sedan dess fjällägenheter.

VAD GÖMS I DIN SKOG?

**300 FASADER,
160 GOLV OCH
EN MASSA MÖBLER**

WedaSkog

Specialist på timmer | www.wedaskog.se